

Péter ukrán politikája – Mazepa „árulásának” kérdése

Oroszország és Ukrajna kapcsolattörténetének a mai napig is egyik leghevesebben vitatott kérdése egy 1708. október 26-i eseményhez fűződik. Ezen a napon a Romanovokat mindaddig feltétlenül szolgáló ukrán hetman, Ivan Mazepa csatlakozott az Oroszország ellen támadni készülő XII. Károly svéd királyhoz.

A felbőszített cár számára Mazepa cselekedete az árulás tipikus esetének számitott, ugyanakkor a hetman mindvégig makacsul állította, hogy ő a helyes utat választotta, sőt hazája érdekében kötelessége volt így tennie. Orosz-szovjet és ukrán történészek generációi vitatták ezt a kérdést, mely probléma középpontjában a cárok és az ukrán Hetmanátus közötti kapcsolat értelmezésének a nehézsége állt.

A Mazepa svéd oldalra való átállását elítélő historiográfiában kétféle érv körvonalazódott a 19. század végéig. Az első¹ az „egy és oszthatatlan Oroszország” elvére alapozva kihangsúlyozta, hogy mivel a hetman tette az orosz állam biztonságát fenyegette, ezért szükségképpen árulásnak tekinthető. A másik² nézet szerint Mazepát elsősorban saját önző és a kozák elit érdekei irányították, miközben saját népét elárulta.

A szovjet történetírás³ a két korábbi elmélet szintézisén alapult, arra a meggyőződésre helyezve a hangsúlyt, hogy az orosz és ukrán nép együttélése egy egységes államban mindig is a két nép érdekeit szolgálta, ugyanakkor Mazepa az egységes orosz állammal szembeni büntettként értékelhető.⁴

Mazepa⁵ védői viszonylag későn tűntek fel a történelem színpadán. A 19. század második felében az ukrán „nemzeti öntudatra” ébredés egyik velejárója lett Mazepa alakjának előtérbe állítása. Az ukrán „nemzeti történetírás atyjának”, M. Hruszvszkijnek és követőinek műveiben jelentkezett először az a feltételezés, hogy az ukrán nemzeti öntudat már Mazepa idejében is létezett, sőt éppen ez volt az az érzés, amely a hetman cselekedeteit motiválta.⁶

Hogy közelebb kerülhessünk az „árulás” problémakörének tisztázásához, különbséget kell tennünk az orosz cár és az ukrán hetman tetteit motiváló politikai értékek és elkötelezettségek között és mindeközben betekinteni a köztük kialakuló kapcsolat jellegébe.

Már a kortársakat is megdöbbsentette az az esemény, hogy 21 évnyi oroszparti kormányzás után Mazepa átállt az ellenséghez. Az okokat kutatva a cári kormányzat arra a következtetésre jutott, hogy a hetman soha nem volt őszinte a lojalitását illetően. Az ukrán vezető körök részéről pedig az a vélemény körvonalazódott, hogy egy olyan ukrán hazafi, mint Mazepa, valójában nem is lehetett hű az orosz önkényuralmi rendszerhez és hosszú évekig tartó kormányzását az a cél vezérelte, hogy titokban megfelelő feltételeket teremtsen az önálló ukrán államiség számára.

Alapjában véve tehát mindkét oldal szinlelésként és oroszellenes terveinek elfedéseként értelmezte a hetman politikáját. Némileg ellentmondhat ennek a látszólag egyöntetű véleménynek az a tény, hogy Mazepa mint I. Péter megbízható és igyekvő „munkatársa”, 1708-ig sakkban tudta tartani azokat a moszkvai uralkodó köröket, amelyek komolyabban sürgették az Ukrajna belső ügyeibe való beavatkozást, egyúttal saját súlya által semlegesítette az 1654 óta létező orosz-ellenéket.

Mazepa nyíltságának védelmében meg kell említenünk a hetman személyi titkáraként szolgáló Filip Orlik⁷ nevét, aki naplójában arra a kérdésre kereste a választ, hogyan jutott a kozák vezető a döntő elhatározásra. Orlik beszámolójából világosan kiderül, hogy jóllehet a hetman a saját hatalmi érdekeit is figyelembe vette, emellett mély szeretetet érzett a „drága öreg Ukrajna” iránt és a cárhoz is hűséges volt, ugyanis az utóbbi két tényezőt nem tekintette egymást kölcsönösen kizáró kötelezettségeknek. Valójában Mazepának éppen ezekkel az eltérő kötelezettségekkel kapcsolatos koordinációs képessége lehetett a titka a két évtizedig tartó politikai sikereinek és a cárral kialakított harmonikus kapcsolatának.

Példaként a hetmannak az azovi hadjáratok és a jobb parti Ukrajna kérdéséhez való hozzáállását kell megvizsgálnunk. Ellentétben elődeivel, Mazepa teljes mértékben támogatta a cárt az oszmán törökök és a krími tatárok elleni háborúiban. Ennek eredményeként méltán érdemelte ki Péter jóakarátát, ugyanakkor az ukránok hasznot húztak a hadjáratokból – bármennyire is költségesnek bizonyultak –, mert enyhített a tatár rabszolgavadász portyák állandó fenyegetésén.

Az 1667. évi andruszovói béke értelmében Lengyelországhoz került jobb parti ukrán területek megszerzése mindvégig a bal parti hetmanok dédelgetett álmának számított. Ezen cél eléréséhez 1701-ben érkezett el a kedvező alkalom, amikor a nyugat-ukrán lakosság fellázadt a lengyel uralom ellen. Majd miután 1704-ben a svédbarát Sztaniszlav Leszczyński került a lengyel trónra, a cár felszólította Mazepát, hogy 30 ezer kozákjával menjen a jobb parti Ukrajnába és segítse vissza a trónra a Romanovokkal szövetségben álló II. Ágostot. Ezt a helyzetet a hetman arra használta fel, hogy a parancs teljesítése mellett egyúttal egyesítse Ukrajnát mintegy a cár nevében. Vagyis ismét képesnek bizonyult összehangolni az érdekeit és a kötelezettségeit, és sikerült továbbra is I. Péter „leghűségesebb szolgájának” feltüntetni magát.

„... Őfelsége, a cár szolgálatában öregedtem meg... hű vagyok és mindig is hű voltam a jelenlegi cárhoz, testvéréhez és apjához. Sem a lengyel király, sem a krími kán, sem a doni kozákok nem tudtak befolyásolni engem...”⁸ – ezt a kijelentést Mazepa akkor tette, amikor XII. Károly követei először keresték meg őt egy szövetségi ajánlattal.

Mazepa a cárral kialakított kapcsolatát egy hűbéres uralkodó iránti hűségként értékelte, vagyis Ukrajna kötelezettségei az ő – és elődei – szemében mindig a Romanovokkal szemben jelentek meg, nem pedig az orosz állammal szemben. Nem a két állam igényei és érdekei között kellett a hetmannak „manővereznie”, hanem az orosz uralkodó és az ukrán elit elvárásai között. A hetman fentebb idézett szavai ugyanakkor nem fejeznek ki nacionalista törekvéseket vagy ennek velejárójaként az önálló államiság iránti vágyat. Feltehetően az ukrán vezető tisztában volt azzal, hogy a szuverén állam kialakulása intézményi értelemben – megkülönböztetve a cár személyétől és birtokaitól – még nem lehetett reális alternatíva a szomszédos nagyhatalmak szorításában. Függetlenül az 1708-as politikai irányváltástól, Mazepa, aki az orosz–ukrán ellenségeskedés szimbólumává vált, képesnek mutatkozott jobban kielégíteni mind a cár, mind a sztarsina igényeit, mint bármelyik elődje. Mindaddig hűen támogatta I. Péter külpolitikáját, amíg az nem veszélyeztette Ukrajna területi épségét.

Az Északi Háború azonban messze esett az ukrán érdekektől. Annak ellenére, hogy a cári és a hetmani kormányzat között fennálló szerződések értelmében Ukrajna csak saját határainak fenyegetettsége esetén volt segítségnyújtásra kötelezhető, a kozákoknak ez esetben határaikon túlra kellett vonulniuk a Balti-tengerhez és a svédek ellen kellett harcolniuk, akikkel eredetileg ők nem álltak konfliktusban. Ezt megelőzően a kozákok kizárólag saját vezetőik irányítása alatt és önállóan harcoltak, a cári vezetés egyenrangúként kezelte őket az orosz csapatokkal. Az Északi Háborúban ellenben I. Péter a modern hadviseléshez szokott orosz és német katonatiszteket nevezett ki az ukrán ezredek élére. Ezek az idegen tisztek alsóbbrendű katonai egységként, „ágyútölteléként” kezelték a büszke kozákokat.

Nagyszámú orosz haderő tartózkodott Ukrajna területén, amelyek hódítóként viselkedtek, erőszakoskodtak a helyi lakossággal. Nagy kárt okozott a háború az ukrán városoknak és kereskedőknek is, különösen a Danziggal, Königsberggel és Rigával folytatott kereskedelmi kapcsolatok szenvedtek kárt.

Ukrajna a gazdag gabonatermésével és hatalmas sertésállományával a cári hadsereg élelmiszerellátója lett, miközben az ukrán lakosságnak éheznie kellett. Ugyanakkor az orosz hadvezetés nem gondoskodott az ukrán segédcsapatok élelemmel és lőszerrel való ellátásáról, a kozákoknak a katonai szolgálat mellett erődépítési munkálatokban is részt kellett venniük.

Ami leginkább elbátortalanította és demoralizálta a kozákokat, az a híresztelés volt, hogy a cár fel akarja oszlatni a hagyományos kozák alakulatokat és újra akarja

azokat szervezni az európai hadsereg-modellnek megfelelően. A hetman és a sztarsina szemében a kozák tradíciók megsértése számított a legnagyobb bűnnek, amit bárki – beleértve az orosz uralkodó is – elkövethetett. Úgy tűnt, hogy Ukrajna 1654 óta féltve őrzött autonómiája⁹ forog veszélyben.

Vagyis csak akkor, amikor Péter támadást intézett az ukrán tradicionális rend ellen, vonta le a hetman azt a következtetést, hogy a továbbiakban képtelen lesz összeegyeztetni az uralkodó, saját maga és Ukrajna érdekeit. Mazepa a kozák sereg főparancsnokaként és az autonóm Ukrajna vezetőjeként egyre több sérelmet volt kénytelen elszenvedni. Az első sokkoló hírt az a rendelkezés jelentette számára, amelyben a cár a Zaporozsjei Hadat kivonva a hetman közvetlen irányítása alól, Mensikov ideiglenes parancsnoksága alá helyezte. 1706 és 1707 folyamán I. Péter és az orosz tábornok több kijelentése is arra utalt, hogy Moszkva az ukrán önkormányzati jog megszüntetésére és a Hetmanátus orosz vajdák hatásköre alá történő rendelésére készül.

1707-ben azonban a svéd csapatok elindították sikeres támadásukat északon és XII. Károly győzelmének lehetősége, valamint a svédek lengyel szövetségeseinek Ukrajnába való diadalmas visszatérésének veszélye ijesztően reálisnak tűnt a kozák vezetés számára. Ebben a helyzetben a svéd uralkodóval kötendő szövetség alternatívája kézenfekvőnek tűnt a hetmani kormányzat tervei között. A svéd orientációnak voltak előzményei a Hetmanátus történetében, melyek Bogdan Hmelnickij és X. Gusztáv által kötött 1656. évi szerződésre¹⁰ nyúlnak vissza.

A XII. Károly által lengyel trónra ültetett Sztaniszlav Leszczyński már 1705-ben felvette a kapcsolatot Mazepával, de a hetman svéd oldalra csábítására tett kísérletei egyelőre kudarcot vallottak.

Az orosz–ukrán viszony alakulásában az 1707-es év a fordulat évének tekinthető, I. Péter ugyanis felszólította a hetmant, hogy a jobb parti Ukrajnát adja át II. Ágostnak és egyben kezdeményezte Ukrajna autonómiájának eltörlését is. A kozák vezető számára az bizonyult az utolsó cseppnek a pohárban, amikor I. Péter megtagadta a kozákoktól a svéd invázió elleni katonai segítségnyújtást. („Védjétek magukat, ahogyan tudjátok!”¹¹) A hű ukrán vazallus éppen akkor kapta uralkodójától a segítség nyers visszautasítását, amikor a fenyegető svéd betörés a Hetmanátus létét fenyegette. Ez lett az a pont, amikor leküzdhetetlen ellentét alakult ki a cár és a hetman és a cár érdekei között. Mazepa számára I. Péter elutasítása azt jelentette, hogy az 1654-es perejaszlavi egyezmény – a cár iránti hűségének alapja – már nem tekinthető kölcsönösen előnyösnek, ezért rá – és a Zaporozsjei Hadra – nézve a továbbiakban nem kötelező.

1708. február 11. – március 8. között titkos svéd–ukrán tárgyalásokra került sor. Az eredeti dokumentumok nem maradtak fenn, amelyek az egyezményt tartalmazták.¹² Ezekből eredetileg két példány készült: az elsőt XII. Károly utasítására Piper svéd kancellár semmisítette meg a poltavai vereség napján, mert a svéd uralkodó

nem akarta, hogy azt a cár a kozákok ellen fel tudja használni. A másik példányt pedig maga Mazepa égette el közvetlenül a halála előtt.¹³

Hogy mi állhatott az írásbeli megállapodásban, arra néhány későbbi dokumentumból tudunk következtetni.

A szerződés tartalmát a következőképpen lehetne összefoglalni: XII. Károly megkapta volna a csernyihovi vajdaság északi részét, Mazepa segítségnyújtási kötelezettséget vállalt a svédek Moszkva elleni hadjárata esetén, illetve magára vállalta a svéd sereg ellátását is. Orlik szerint az egyezmény hat pontjából négy Ukrajna szuverenitását emelte ki, míg kettő a svédekkel szembeni kötelezettségeit tartalmazta.

Kétséges azonban, hogy sor került-e egyáltalán egy írásbeli szerződés megkötésére. Egyes források ugyanis – például a svéd hadikancellária titkárának naplója – csupán szóbeli megállapodásról tesznek említést.

A szövetségesek haditerve a következő lehetett: nagy átfogó támadás északról, nyugatról és délről Moszkva ellen a svéd sereg által, amelyet délnyugatról Leszczyński és Mazepa támogat a természeti kincsekben gazdag Ukrajna anyagi bázisára támaszkodva. E terv Mazepa érdekeivel is teljesen egybevágott: minél mélyebben hatolnak be ugyanis a svédek Oroszország belsejébe, annál könnyebb lehet Ukrajna számára az elszakadás. Így érthető a hetman felháborodása, amikor megtudta, hogy a svéd sereg – ahelyett, hogy egyenesen Moszkvára támadna – egy fordulattal Ukrajna felé vonult. (Mi az ördög úzi erre, az egész orosz kutyafalkát a nyakunkra hozza...¹⁴ – kiáltott fel Mazepa a hír hallatán.) Ezzel a lépésével XII. Károly Ukrajnát főhadszíntérré kívánta változtatni, így a hetmannak már nem maradt ideje arra, hogy a kozákokat és a lakosságot felkészítse a külpolitikai irányváltásra.

Elkezdődött Mazepa életének talán legnehezebb időszaka: a svéd és az orosz uralkodó között egyensúlyozva meg kellett volna őriznie a hűség látszatát, ugyanakkor elő kellett készítenie az egyesülést a cár ellenségeivel. Károly Ukrajnába való betörése azonban sarokba szorította a hetmant, ezért választania kellett. Vagy hű marad a Romanovokhoz és szembenéz Ukrajna és a kozák rend esetleges elpusztításával, vagy a fennmaradás érdekében a svédek mellé áll.

1708. október 24-én a kozák sztarsina döntött a svéd szövetség mellett, majd két nappal később kb. 15 ezer kozákjával Mazepa elindult XII. Károly táborába. Napokon belül kiderült, hogy a Zaporozsjei Had vezetői rosszul döntöttek. I. Péter parancsára Mensikov csapatai lerohanták a Hetmanátust és a hetmani rezidenciát – Baturint – porig égették. A cári katonák szörnyű pusztításáról értesülve a kozákok többsége elbizonytalanodott és kezdtek visszapártolni a cárhoz.

Nem sokkal Baturin lerombolása után Mazepa a svéd szövetségeseivel visszatért a városba és a parázsló romokat nézve megpróbálta megindokolni a tettét:

„... levelet akartam írni a cár Őfelségének, hogy felsoroljam korábbi és jelenlegi sérelmeinket. A lecsökkent kiváltságokat és a közelgő pusztulást, amellyel népünknek szembe kell néznie... mi szabad népként vissza akarunk vonulni... alig várjuk teljes felszabadulásunkat a svéd király védelme alatt...”¹⁵

A kozák vezető érveléséből három tényezőt kell kiemelnünk: bizonyos jogok és privilégiumok hangsúlyozását, az uralkodó szabad megválasztásának és „visszahívásának” lehetőségét, valamint a védelem kérdését. Ezek a fő összetevői az ún. szerződéses elvnek, amely az európai feudalizmusban a legáltalánosabb szabályozója volt az uralkodók és a helyi elitiek közötti politikai kapcsolatnak. Ez az elv a kölcsönös kötelezettség törvényén alapult: a vazallus engedelmisséget, szolgálatot és hűséget ígért urának, cserében a védelemért, valamint privilégiumainak és országa hagyományainak tiszteletben tartásáért. Ha a vazallusnak jó oka volt azt gondolni, hogy ura megszegte a kötelezettségeit, élhetett az ellenállás jogával (ius resistendi) és érdekei védelmében fellázadhatott ellene.

Mazepa és a kozák elit egy része a cárhoz fűződő kapcsolatát a szerződéses elvben látta megtestesülni. A hetman és az orosz uralkodó között kialakult vazallusi viszonyt az 1654-es perejaszlavi egyezményre vezetik vissza, amelyben Alekszej Mihajlovics cár ígéretet tett arra, hogy garantálja a Zaporozsjei Had jogait és privilégiumait, és szükség esetén katonai védelmet nyújt. Fontos kiemelni, hogy már Bogdan Hmelnjickijtől kezdve valamennyi hetman a Romanovokkal szembeni szolgálatát a szerződéses elvben látta kifejeződni. Mazepát megelőzően Ivan Vihovszkij¹⁶ és Jurij Hmelnjickij¹⁷ is más orientációt választott. Ez a tipikus viselkedési módja volt a helyi elitnek az orosz uralkodó felé, amikor azok nem akarták vagy nem voltak képesek megtartani a politikai alku rájuk vonatkozó részét.

Miért lett akkor éppen Mazepa az árulás szimbóluma? Ennek megítéléséhez meg kell vizsgálnunk I. Péter álláspontját is. A poltavai győzelem után a veszély elmúlt, de a cár haragja nem. Miután november 5-én az „áruló” helyett Iván Szkoropadzskijt hetmannak választotta, az orosz uralkodó intenzív propaganda-hadjáratot indított Mazepa ellen. Az ortodox egyház háromszor kiátkozta a hetman nevét, amely procedúrát 1789-ig minden nagyböjt első vasárnapján megismételték a birodalom összes templomában. Vagyis az uralkodó az ortodox vallást a kozák vezető megbélyegzésére használta fel.

A hetman ennek megfelelően válaszolt: biztatására XII. Károly azt a hírt terjesztette el, miszerint a cár Ukrajnában a katolicizmus bevezetésére készül. Ennek érdekében jezsuitákat hívott Oroszországba, sőt már a pápával is elkezdte a tárgyalásokat.

A vallás síkján folytatott propaganda-hadjáratot elsősorban azzal lehet magyarázni, hogy Ukrajnában az ortodoxia szorosan egybefonódott a politikai értékekkel. A pravoszláv vallás emellett központi szerepet játszott a cár és a Zaporozsjei Had közötti kapcsolat kialakításában és fenntartásában. Az 1654. január 8-i Perejaszlavi

Radán a négy lehetséges uralkodó – a lengyel király, a török szultán, a krími kán, az orosz cár – az utóbbit választotta, mert „a Kelet cárja egy velünk a görögkeleti hit gyakorlásában, az ortodox hiten keresztül mi mind ugyanazon egyház tagjai vagyunk, amelynek vezetője Jézus Krisztus”.¹⁸ 54 évvel később Mazepa is hangsúlyozta: „... Az, hogy mi, szabad emberek, elismertük a cár hatalmát, ez az egységes ortodox hit kedvéért történt...”.¹⁹ A kozákok elsősorban azt várták a Romanovoktól, hogy megkapják azt, amit a lengyel–litván kormányzat mindig megtagadott tőlük: új elitstátuszukat Ukrajnában. Kezdetől fogva mindkét oldal számára egyértelműnek tűnt, hogy a politikai hagyományok tekintetében két külön világot képviselnek: a kozákok a lengyel–litván „nemesi köztársaság” utódainak tekintették magukat, ahol az elit jogainak sérthetlensége számított a legfőbb elvnek, míg a cár egy soha kompromisszumot nem kötő, abszolút hatalommal kormányzó birodalom élén állt. Ennek ellenére 1654-ben mind Bogdan Hmelnickij, mind Alekszej Mihajlovics felismerte, hogy többet nyernek, ha azt hangsúlyozzák, mi egyesítette, és nem azt, mi választhatja szét őket, így terelve a hangsúlyt az ortodox vallásra. Miközben a cárok lassan, de tudatosan szűkítették a Zaporozsjei Had kiváltságát, mindvégig azt bizonygatták, hogy ez nem politikai indíttatásból, hanem a közös hit érdekében történt.

Mazepa majdnem összes elődjét árulónak tartotta az orosz kormányzat, de Alekszej Mihajlovics nem próbált „ideológiai” kérdést csinálni az ügyből, mint ahogy azt később I. Péter tette. A hetman elleni eljárás a köztársaságkori Rómára vezethető vissza, ahol ilyen büntetéseket róttak ki azokra, akik állam elleni bűncselekményt követtek el és sikerült megmenekülniük. Az ilyen bűnösök elítélésével a rómaiak azt akarták mindenkinek a tudtára adni, hogy ha a büntett a közérdek ellen történik, azt senki sem úszhatja meg büntetés nélkül, még akkor sem, ha a megtorlás csak szimbolikus.

Oroszországban Péter alkalmazta először az egységes állam értékeit arra a viszonyra vonatkoztatva, ami korábban személyes kapcsolaton alapult a cár és az ukrán sztarsina között.²⁰

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Mazepa és a kozák elit öntudatosan védte a jogait, szemben az orosz nemességgel, amelynek nem volt a cárral olyan írott egyezménye, amelyre hivatkozhatott volna szükség esetén. Amíg Péter és elődei megvédték Ukrajnát és tiszteletben tartották a Zaporozsjei Had privilégiumait, addig jogosan követelheték a kozákok engedelmességét és katonai szolgálatát, sőt bizonyos központosító intézkedéseket is bevezethettek. Ukrajnáról a cárral kialakított kötelékeket tradicionalista szemszögből nézték és lojalitásuk középpontjában a Romanov-dinasztia állt. Mivel Ukrajna egy katonailag nagyon erős és kulturálisan is relatíve fejlett tagállam volt és a cár fennhatóságát önkéntesen ismerték el, az orosz uralkodóknak engedményeket kellett adniuk az abszolutista kormányzás alkalmazásából. Perejaszlavnál megegyeztek, hogy tiszteletben tartják

az ukránok privilégiumait: ezt Alekszej Mihajlovics csupán taktikai manővernek szánta, míg a kozák sztarsina az 1654-es egyezményt politikai jogaik elismerésének tekintette. Ez a kettősség tette lehetővé, hogy mindkét fél azt higgye, a másik fél elfogadta az ő nézeteit. Így a moszkovita és az ukrán felfogás a perejaszlavi szerződés jellegét illetően mintegy fél évszázadon keresztül „elfért” egymás mellett.

Ezzel szemben Péter azt hangsúlyozta, hogy a kozákok minden kiváltsága a cár bőkezűségéből fakadt, amelyet az orosz uralkodó bármikor korlátozhat, sőt vissza is vonhat. Mivel az ortodox egyház is áldását adta erre, minden ellenszegülés a hit ellen elkövetett súlyos bűnnek számított. Péter felfogásában az állam, mint a nép jólétét szolgáló intézmény lett a lojalitás alapja, amely a továbbiakban már nem tudott tolerálni egy olyan lazán megfogalmazott szerződést, mint a perejaszlavi egyezmény.

Mazepa szemszögéből a cár volt az, aki megszegte a szerződéses elvet 1708-ban a katonai segítségnyújtás megtagadásával. Péter állampárti szemszögéből nézve pedig a hetman lelkén száradt, hogy Oroszországot veszélybe sodorta az „árulásával”. Az orosz uralkodó nem tudta volna legálisan bevezetni a reformjait, ha nem játssza ki az Ukrajna felé 1654-ben Perejaszlavban vállalt kötelezettségeket. Mazepa pedig a Zaporozsjei Had privilégiumainak védelmében nem tehetett mást, minthogy a Romanovokkal szakítva átállt az ellenséghez. Az egymás, illetve a perejaszlavi egyezmény iránti hűtlenség így mind a két oldalról elkerülhetetlennek tűnt. De nem is annyira a hetman cselekedetének bűnös volta, mint inkább a reformer cár által az orosz államra alkalmazott új jelentés adhat magyarázatot arra, hogy miért kapcsolódik olyan rendületlenül Mazepa nevéhez az árulás.

Azáltal, hogy Péter a hetmant többször is árulással vádolta meg, nemcsak propagandát akart létrehozni, hanem egy teljesen új értékrendszert – az abszolutista államét – vezetett be Oroszországban, ami alapján az ukránokat is megítélte. Ha Mazepa politikáját ideológiamentesen szemléljük, észre kell vennünk, hogy elsősorban a hazájának jólétéről való gondoskodás készítette őt a svédek oldalára történő átállásra.

Jegyzetek

1. D. N. Bantüs-Kamenszkij: Isztorija Maloj Rossziji. Moszkva, 1842. 223. o., Sz. M. Szolovjov: Isztorija Rossziji sz drevnyejsih vremjon. Moszkva, 1962. 615. o.
2. M. N. Kosztomarov: Mazepa i Mazepiniszti. In: Isztoriceseszkiye monografiji i isszledovanyija vol. 16. St. Petersburg, 1885. 457–485. o., A. Lazarevszkij: Zametki a Mazepe. In: Kijevszkaja sztarina 1898. no. 3. 131–167. o.
3. P. Fedenko: Hetman Mazepa in Soviet Historiography. In: Ukrainian Review 9, 6–18. o., B. Krupnyickij: Mazepa i sovietska isztoriografija. In: Ukrainski zbirnyk, 1955. no. 2. 26–30. o.
4. Úgy tűnik, hogy Mazepának az állam ellen elkövetett bűncselekménye, ami a szeparatista törekvéseiben nyilvánult meg, erősebben befolyásolta a szovjet historiográfiát, mint a néppel szemben feltételezett bűne.
5. D. Kravcov: Hetman Mazepa v ukrainszkii isztoriohrafiji XIX. V. In: Zapiszki Isztoriko – filolohicsnoho viddilu Ukrainszkoji Akademiji nauk 6. Kijev, 1925. 2–18. o., F. Umanec: Hetman Mazepa. St. Petersburg, 1897. 185. o.
6. Ezt az értelmezést elsősorban azok az ukrán történészek dolgozták ki és erősen propagálták, akik Ukrajna határain kívül éltek. Buzgón keresték a történelmi példákat, hogy alátámasszák politikai és ideológiai meggyőződésüket. Számukra Ivan Mazepa az egyik legideálisabb történelmi személyiségnek tűnt a prenatalista szerepkörbe való beállításra.
7. Orlik to Stefan Javorskyi 1 June 1721. St. Petersburg, 1897. 185. o.
A tanult és intelligens Filip Orlik két évig szolgált a hetman személyi titkáráként és írt egy részletes naplót az ezen idő alatt történt eseményekről. Ebből a kevésbé ismert és ritkán felhasznált forrásból, amely tele van Mazepa dilemmájának szó szerinti idézeteivel, lehet elsősorban arra következtetni, hogy a hetman mit tekintett a politikai lojalitás határának.
8. Orlik to Stefan Javorskyi... i. m. 5. o.
9. Tekintettel arra, hogy az 1654. évi perejaszlavi egyezmény nem rendelkezett Ukrajna hivatalos státuszáról Oroszországon belül, mindkét fél másként értelmezte a köztük fennálló kapcsolatrendszeret. Az ukrán vezetők a Romanovok széleskörű

jogokkal és privilégiumokkal rendelkező vazallusainak tekintették magukat, míg Moszkva kezdettől fogva alávett tartományként kezelte a Hetmanátust.

10. A legvalószínűbb támogatást már Bogdan Hmelnyickij kormányzása idején is Svédországtól várhatták a kozák vezetők: mivel X. Károlynak korábban nem sikerült egy közös lengyel–svéd szövetséget kialakítania Moszkva ellen, így egyelőre Ukrajna felé közeledett egyrészt lengyelelles célzattal, másrészt az orosz expanzió lefékezése érdekében. A svéd király minden igyekezete ellenére sem tudta azonban rávenni a hetmant, hogy Lengyelország térdre kényszerítése után a cár ellen is fegyverrel forduljon. Így egyelőre arra bátorította Hmelnyickijt, hogy a továbbiakban az orosz főparancsnokságtól függetlenül vezesse a hadjárait.

11. Orlik to Stefan Javorskyi... i. m. 14. o.

12. A svéd–ukrán tárgyalásokkal kapcsolatban a kutatók általában a poltavai csatáról szóló névtelen beszámolót tekintik kiindulási pontnak, amely nyomtatásban először 1740-ben jelent meg és Adlerfeld „Histoire militaire de Charles XII, Roi de Suède” (Amszterdam, 1740.) című munkájának kiegészítése. Hallendorf svéd tudós ezt nyomtatta újra „Karl XII in Ukraina” címmel 1915-ben az Uppsalai Egyetem könyvtárában található kézirat alapján, amelynek az Adlerfeld által kiadott mű egy többé-kevésbé szabad francia fordítása.

13. D. Dorosenko: Hetman Mazepa, ein Leben und Wirken. 1933/7. 62. o.

14. Orlik to Stefan Javorskyi... i. m. 24. o.

15. M. N. Kosztomarov: Mazepa. Moszkva, 1897. 229. o.

16. Ivan Vihovszkij a kozák sztarsina azon szűk rétegének érdekeit képviselte, amely a Rzeczpospolitához való visszacsatlakozást sürgette. A hetmani székbe jutva kénytelen volt kész tényként elfogadni az orosz alávettiséget, de mindvégig az a cél vezérelte, hogy hivatalosan is megvalósítsa azt a szuverén kormányzati formát, amelynek szellemében Bogdan Hmelnyickij 1654–57 között Ukrajnát irányította. A lengyel kormányzattal 1658-ban megkötött hadjaci egyezményben megmutatózó elszakadási kísérlete jelezte, hogy a kozák elit más alternatívákban is gondolkodott és nem tekintették a Moszkvától való függést az „egyetlen helyes útnak”.

-
17. Jurij Hmelnyickij többször is a cári kormányzat katonai segítségét kérte az állandósuló tatár és lengyel támadások ellen, sikertelenül. Mindezek a sérelmek arra készítették a hetmant, hogy Vihovszkij példáját követve átálljon a lengyelekhez.
  18. Vosszojegyinyenyije Ukrainü sz Rosszijej. Moszkva, 1954. vol. 3. 461. o.
  19. Orlik to Stefan Javorskyi... i. m. 24. o.
  20. O. Subtelny: Mazepa, Peter I. and the Question of Treason. In: Harvard Ukrainian Studies V. II. no. 2. June 1978. 180. o.